

Examen VWO

2014

tijdvak 2
woensdag 18 juni
13.30 - 16.30 uur

geschiedenis (pilot)

Dit examen bestaat uit 27 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 75 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende historische gebeurtenissen staan in willekeurige volgorde:

- 1 Bewoners van het noorden van Spanje decoreerden de grotten in hun leefomgeving met bizons, paarden en andere wilde dieren waarop zij joegen voor hun voedsel.
- 2 De Atheense burger Phidias maakte op de Akropolis een standbeeld van de godin Athena als beschermster van de Griekse stadstaat Athene.
- 3 De Franse ridder Payen le Bouteiller liet een kruisvaardersburcht bouwen in de Jordaanse stad Kerak.
- 4 De Romeinse keizer Hadrianus liet uit bewondering voor de Griekse cultuur verschillende tempels in Griekenland herbouwen.
- 5 Koning Nebukadnezar II liet de muur om de stad Babylon voorzien van een poort bekleed met mozaïeken, gewijd aan de Mesopotamische godin Ishtar.
- 6 Onder de eerste Arabische heerser over Spanje, Abd al-Rahman I, werd in de Spaanse stad Cordoba begonnen met de bouw van de Mezquita, de grote moskee.

- 2p 1 Zet deze zes gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Prehistorie en oudheid

Gebruik bron 1.

Epicurus neemt stelling in een debat dat in de Griekse stadstaten wordt gevoerd.

- 3p **2** Licht dit toe door aan te geven:
- welk debat dat is en
  - (met een verwijzing naar de bron) welke opvatting Epicurus binnen dit debat heeft.

In 188 voor Christus sloten de Romeinen de Vrede van Apamea met Antiochus III van het Seleucidische Rijk (in het Midden-Oosten). Een aantal bepalingen uit deze vrede zijn:

Antiochus moest:

- 1 zijn leger terugtrekken uit Europa
- 2 al zijn olifanten aan de Romeinen geven en
- 3 zijn vloot terugbrengen tot twaalf oorlogsschepen.

Deze Vrede van Apamea maakte deel uit van een ontwikkeling in die tijd.

- 2p **3** Leg met een bepaling van de vrede uit welke ontwikkeling dat was.

Gebruik bron 2.

In deze drie bronfragmenten kun je de verschuiving zien in de arbeidsverhoudingen in de landbouw van de laat-Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen.

- 3p **4** Noem die verschuiving en verklaar deze vanuit een kenmerkend aspect van de vroege middeleeuwen.

Prehistorie en oudheid

---

bron 1

In de derde eeuw voor Christus schrijft de filosoof Epicurus een brief aan een van zijn leerlingen over kosmologische verschijnselen. Over de onregelmatige manier waarop sommige sterren bewegen schrijft hij:

Deze effecten aan één bepaalde oorzaak toeschrijven, terwijl de feiten verschillende oorzaken aanduiden, is waanzin en een merkwaardige tegenstrijdigheid. Toch wordt dit gedaan door aanhangers van zinloze sterrenkunde, die verklaringen zonder betekenis aan de sterren koppelen, telkens als zij de goden met zware taken willen opzadelen.

Dat bepaalde sterren waarneembaar achterblijven bij andere sterren zou kunnen komen doordat zij langzamer voortbewegen, hoewel zij dezelfde baan doorlopen als de andere. Of het zou ook kunnen ontstaan doordat sommige sterren over een grotere en andere over een kleinere afstand bewegen, terwijl ze dezelfde omwenteling maken. Maar met stelligheid een enkelvoudige verklaring geven voor deze verschijnselen door dit toe te schrijven aan wonderen, is de massa zand in de ogen strooien.

bron 2

In de *Codex Justinianus*, een verzameling Romeinse wetten, staan de volgende wetten over grondbezit en pachters:

Wet uit het jaar 357 van de Romeinse keizer Constantius II:

Indien iemand een stuk grond mocht willen verkopen of schenken, dan kan hij niet door een private afspraak de pachters voor zichzelf behouden om deze naar andere plaatsen over te brengen. Want personen die de pachters namelijk nuttig vinden, moeten deze pachters óf met de stukken grond voor zichzelf houden óf op de grond die in andere handen overgaat achterlaten, zodat zij anderen van nut zullen zijn.

Wet van de Romeinse keizers Valentinianus I, Valens en Gratianus, tussen 367 en 375:

Evenals de aan hun geboortegrond gebonden pachters zal men de op het land werkzame en geregistreerde slaven hoe dan ook niet zonder hun land mogen verkopen.

Wet uit het jaar 530 van keizer Justinianus:

Indien iemand uit een slaaf en een gebonden pachtster, of uit een slavin en een gebonden pachter ter wereld mocht zijn gebracht, moet hij de schoot van de moeder volgen en zodanige positie hebben als ook zijn moeder had, of zij nu slavin of gebonden pachtster was (...). Welk verschil immers zal men tussen slaven en gebonden pachters aanwezig achten, terwijl elk van beiden geplaatst is onder de macht van zijn meester en deze de slaaf met diens toegewezen vermogen kan vrijlaten en de gebonden pachter met diens land uit zijn eigendom kan verwijderen?

De middeleeuwen

Keizer Lodewijk de Vrome stelde in 817 de *Regula Benedicti* (Regel van Benedictus) verplicht voor alle kloosters binnen het Frankische rijk. Hierin werden afspraken vastgelegd over het kloosterleven, onder andere over gehoorzaamheid, armoede en nederigheid van de kloosterlingen.

Met de verplichte invoering van de *Regula Benedicti*:

- 1 hoopte de keizer de eenheid in zijn rijk te bevorderen en
- 2 deed de keizer iets wat pausen in de late middeleeuwen onaanvaardbaar zouden vinden.

4p **5** Geef voor beide uitspraken de daarbij passende redenering.

Gebruik bron 3.

De in de bron beschreven rel in Chartres geeft inzicht in de machtsverhoudingen in Frankrijk in de dertiende eeuw.

4p **6** Licht dit toe door uit te leggen:

- welke partij het meest profiteert van het conflict en
- naar welk kenmerkend aspect uit de late middeleeuwen met deze bron onderzoek kan worden gedaan.

De middeleeuwen

---

bron 3

In 1210 bestormt en plundert een boze menigte het huis van een belangrijke geestelijke in Chartres (Frankrijk). De menigte wordt opgehitst door dienaren van de graaf van Blois-Chartres. In kerkelijke boeken staat over de afhandeling:

Op de zevende dag nadat de heiligschennis was gepleegd gingen de deken¹⁾ (wiens huis werd geplunderd) en bijna alle geestelijken in Chartres op audiëntie bij Filips, de grootse koning van de Franken, die al had gehoord van deze misdaad. En daar deden zij hun beklag en verklaarden aan de koning tot in het kleinste detail wie de leiders van de heiligschenners waren, namelijk de provoost, de maarschalk²⁾ en hun handlangers, en de koning raadpleegde daarop zijn adviseurs. Hij verklaarde dat zijn loyaliteit lag bij de deken en de andere geestelijken maar dat hij eerst de zaak zelf wilde onderzoeken voordat hij als rechter kon optreden. De week daarop bezocht hij de kerk in Chartres op bedevaartstocht (...). Toen kwam de dag van Allerheiligen, de dag waarop de deken en geestelijken naar de koninklijke rechtbank gingen en het oordeel van de koning afwachtten. De koning sprak als vonnis uit dat de provoost en de maarschalk zich publiekelijk moesten verontschuldigen bij de deken en bij de kerk van Chartres in het bijzijn van burgers en geestelijken (...) en dat zij vervolgens de schade moesten vergoeden van de plundering (...). En daarna kondigde de koning aan, dat dezelfde misdadigers door hun daden niet alleen de deken en de kerk hadden beledigd, maar ook Zijne Koninklijke Hoogheid en daarom een boete moesten betalen van 3000 pond. De koning bepaalde dat de bisschop hiervan 500 pond moest krijgen, de kerk 1500 pond en de deken 60 pond vanwege de schade die hij had opgelopen. De koning bepaalde daarna dat een derde van de boete (1000 pond) naar de koninklijke schatkist moest vloeien. Daarna bepaalde de koning dat de misdadigers en hun handlangers op een kerkelijke feestdag ontkleed een processie moesten lopen voor de gehele bevolking. Zij moesten daarbij twijgen meedragen zodat zij bij het eind van de processie voor het oog van God en de bevolking getuchtigd konden worden bij het altaar.

noot 1 een deken is een belangrijke geestelijke binnen een bisdom

noot 2 provoost en maarschalk waren in dienst van de graaf

Vroegmoderne tijd

Gebruik bron 4.

Als regent behoort P.C. Hooft tot de elite in de Republiek. Zijn achtergrond speelt mee in het standpunt dat hij inneemt in zijn beschrijving van de Beeldenstorm.

- 4p 7 Leg dit uit door:
- zijn oordeel over de Beeldenstorm te verbinden aan zijn sociaaleconomische positie als regent en
  - zijn oordeel over de Reformatie te verbinden aan zijn bestuurlijke positie als regent.

Gebruik bron 5.

Met dit fragment kun je de bijzondere positie van de Republiek in staatkundig opzicht illustreren.

- 3p 8 Maak deze bijzondere positie duidelijk door:
- uit te leggen wat het verschil is in staatkundig opzicht tussen de Republiek en Frankrijk en
  - aan te geven welk nadeel deze bestuursvorm heeft voor de Republiek.

Gebruik bron 6.

In deze brief portretteert Frederik van Pruisen koning Lodewijk XIV van Frankrijk als een absoluut vorst en zichzelf als een verlicht vorst.

- 4p 9 Leg dit uit door:
- een kenmerk van het absolutisme te noemen en
  - aan te geven hoe dit kenmerk terugkomt in de beschrijving van Lodewijk XIV en
  - een kenmerk van de Verlichting te noemen en
  - aan te geven hoe dit kenmerk terugkomt in de ideeën van Frederik van Pruisen.

Vroegmoderne tijd

---

bron 4

P.C. Hooft publiceert in 1642 de eerste twintig boeken van zijn Nederlandse Historiën, waarin hij verslag doet van de geschiedenis van Nederland in de periode 1555-1584. Over de Beeldenstorm in Antwerpen van 20 augustus 1566, waarbij rooms-katholieke kerken worden aangevallen en beelden worden verwoest, schrijft hij:

Voor al dat geweld en al die roof en verwoesting waren hooguit honderd mensen verantwoordelijk: ongewapend uitvaagsel met een stel hoeren en soldaten erbij. De Spaansgezinden beweerden dat deze mensen opgehitst waren door de protestanten, en door tussenpersonen waren ingehuurd voor acht of tien stuivers per dag. Maar ik zou een jonge gemeenschap met een vurige geloofsijver niet graag in de schoenen schuiven dat ze zo laaghartig was geweest, anderen op te hitsen tot het met voeten treden van goddelijke en wereldlijke wetten. Onder alle geloofsgroepen vind je, naast vrome lieden, ook mensen zonder eergevoel. Het lijkt me niet onwaarschijnlijk, dat de meest verdorven lieden onder de protestanten met deelname aan de Beeldenstorm hun ware aard hebben getoond. Anderen hebben er vervolgens hun ogen mee verzadigd; ze schiepen behagen in dat schouwspel, en vonden dat de roomse geestelijken, met hun spijkerharde vervolging van andersdenkenden, niet beter verdiend hadden. Weer anderen zouden zich er niet om bekommerd hebben. Ze hoopten misschien dat de waanzin van de protestanten die van de katholieken tot staan zou brengen, zodat in beide partijen een verlangen zou ontstaan naar herstel van de orde. (...) Maar beslist gedroeg de meerderheid van de protestanten zich waardig, en sprak zijn afkeuring uit over het feit dat een behoorlijk werk op onbehoorlijke wijze werd uitgevoerd.

bron 5

In 1638 schrijft een vertrouweling van stadhouder Frederik Hendrik van Oranje aan de Franse gezant in de Republiek:

De Prins van Oranje bevindt zich in andere omstandigheden dan de koning van Frankrijk, die slechts zijn wil kenbaar hoeft te maken. Want hier heeft men geld nodig om zijn ideeën uit te voeren, en dat komt er slechts langzaam en kan niet verkregen worden van de provincies die vermoeid zijn door oorlog en voor het merendeel uitgeput, zonder een helder bewijs van een of ander aanzienlijk voordeel (...). Tussen een dergelijke verscheidenheid van belangen en opvattingen moet Zijne Hoogheid advies inwinnen en de zaken naar een goed einde brengen. Dit kan niet zonder grote onenigheid en veel tijdverlies.

bron 6

Kroonprins Frederik van Pruisen schrijft op 5 januari 1737 aan de filosoof Voltaire:

Lodewijk XIV was in een oneindig aantal opzichten een groot vorst. Een fout tegen de grammatica of tegen de spelling kan op geen enkele manier de schittering laten verbleken van zijn reputatie, die gebaseerd is op tal van daden die hem onsterfelijk hebben gemaakt. Hij had alle reden om te zeggen: "Cesar est super grammaticam" (De keizer staat boven de grammatica). Ik ben op geen enkel terrein groot. Alleen door hard te werken kan ik me misschien op een dag nuttig maken voor mijn vaderland. Dat is het enige waardoor ik me hoop te onderscheiden. Kunsten en wetenschappen zijn altijd producten van de overvloed geweest. De landen waar ze bloeiden hadden onmiskenbaar een voorsprong op de landen die in duisternis verkeerden door een gebrek aan beschaving. Bovendien leveren de wetenschappen een grote bijdrage aan het geluk van de mens. Ik zou erg blij zijn als ik ze naar onze afgelegen gebieden kon halen, waar ze zich tot nu toe maar mondjesmaat hebben laten gelden.

Door de tijd heen

De volgende historische gebeurtenissen hebben plaatsgevonden in en bij Berlijn en staan in willekeurige volgorde:

- 1 Een groep jonge communisten kwam in opstand tegen de nieuwe Weimarrepubliek en probeerde een radenrepubliek op te richten in Berlijn.
- 2 De blokkade van West-Berlijn werd na de instelling van een luchtbrug met Amerikaanse vliegtuigen opgeheven.
- 3 De Amerikaanse president Kennedy sprak vlak na de bouw van de muur de legendarische woorden: "*Ich bin ein Berliner.*"
- 4 In een villa aan de Wannsee, vlak buiten Berlijn, werden afspraken gemaakt over de oprichting van vernietigingskampen voor het joodse deel van de bevolking van de bezette gebieden.
- 5 Rinus van der Lubbe, een Nederlandse communist, werd gearresteerd voor het in brand steken van het Rijksdaggebouw.
- 6 Verschillende afgevaardigden van Westerse landen komen bij elkaar in Berlijn om afspraken te maken over de verdeling van het Afrikaanse continent.

2p 10 Zet deze zes gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Moderne tijd

Gebruik bron 7 en bron 8.

Stel: een socialist schrijft een artikel voor het partijblad over de beginjaren van het socialisme. Hij kiest ervoor de informatie uit de ene bron wel te gebruiken en de informatie uit de andere bron niet.

- 4p 11 Leg uit waarom hij bron 8 wel en bron 7 niet gebruikt voor zijn artikel.

Gebruik bron 9.

De oprichting van de *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation* is in verband te brengen met:

- 1 een verandering in de Duitse economie en
- 2 de Conferentie van Berlijn.

- 4p 12 Leg dit uit voor beide verbanden.

Gebruik bron 9.

De toon van het manifest van de *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation* is een voorbeeld van een negentiende-eeuws maatschappelijk sentiment dat bijdraagt aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

- 3p 13 Noem dit sentiment en leg uit waardoor dit bijdroeg aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

Gebruik bron 10.

In deze prent geeft de Nederlandse politieke tekenaar Jordaan een mening weer over de economische opleving van Duitsland.

- 3p 14 Licht deze prent toe door:
- (zonder bron) aan te geven waardoor er sprake is van een herleving van de Duitse economie rond 1927 en
  - (met twee verwijzingen naar de bron) uit te leggen welke mening Jordaan in zijn prent weergeeft.

Gebruik bron 11.

De les van de leraar sluit aan bij de op dat moment pas ingevoerde Duitse wetgeving.

- 2p 15 Leg dit uit.

Bella Fromm (*zie bron 11*) noemde haar boek zelf: "Een dagboek."

- 2p 16 Leg uit wat Bella Fromm daar waarschijnlijk mee wilde bereiken.

De Duitse expansie tijdens de Tweede Wereldoorlog had in West-Europa een ander doel dan in Oost-Europa. Dit past bij een aspect van de nazi-ideologie.

- 3p 17 Noem dit aspect en leg daarmee het verschil in doelen uit.

Gebruik bron 12.

Bij deze bron passen twee uitspraken over de opstelling van Stalin in de Koreaoorlog:

- 1 Stalin beticht de Verenigde Staten van imperialisme.
- 2 Stalin trekt de effectiviteit van de containmentpolitiek als legitimering van de Koreaoorlog in twijfel.

4p **18** Toon de juistheid van beide uitspraken aan.

Voor een historicus die onderzoek doet naar het buitenlandse beleid van de Sovjet-Unie omstreeks 1950, is dit kranteninterview met Stalin (*zie bron 12*) een betrouwbare bron.

2p **19** Leg dit uit.

Gebruik bron 13.

Deze foto wordt gemaakt in de nacht van 4 op 5 november 1956. De foto laat een gevolg zien van een internationale gebeurtenis en past bij een gebeurtenis die gelijktijdig in Amsterdam plaatsvindt.

2p **20** Noem beide gebeurtenissen.

Gebruik bron 14.

Een interpretatie:

De regelingen die Helden beschrijft kunnen worden gezien als bijdrage aan het ontstaan van de multiculturele samenleving in Nederland.

2p **21** Ondersteun deze interpretatie.

Gebruik bron 15.

Robert Kennedy uit in dit interview zijn twijfel over het Amerikaanse buitenlandse beleid in de Koude Oorlog.

2p **22** Leg uit welke twijfel hij heeft.

Gebruik bron 15.

Robert Kennedy wordt er door zijn tegenstanders van beschuldigd dat hij deze uitspraak doet om jonge kiezers aan zich te binden.

3p **23** Leg met een kenmerkend aspect van die tijd uit welke redenering zijn tegenstanders hierbij volgen.

Chroesjtsjov week in de Cubacrisis af van zijn buitenlands-politieke beleid.

2p **24** Leg dit uit.

Gebruik bron 16.

Bij deze bron passen twee beweringen:

- 1 Er is een verband tussen de Cubacrisis en dit verdrag.
- 2 Het verloop van de beschreven incidenten past goed bij de detente.

2p **25** Toon de juistheid van beide beweringen aan.

In 1972 wordt naast het verdrag om incidenten op en boven zee te voorkomen (*zie bron 16*), ook het SALT-1 verdrag ondertekend.

2p **26** Leg uit dat beide verdragen elkaar versterken.

Gebruik bron 17.

Tekenaar Valtman geeft in deze prent een mening weer over de politiek van Gorbatsjov.

2p **27** Leg uit, met een verwijzing naar de bron, wat die mening is.

Moderne tijd

---

bron 7

Harriet Robinson werkt in haar jeugdijaren van 1834 tot 1848 in een fabriek in Massachusetts. In haar memoires schrijft ze:

De meest voorkomende reden om te gaan werken was om een opleiding te kunnen betalen voor een mannelijk lid van de familie. Een 'heer' te maken van een broer of een zoon, om hem een hogere opleiding te laten volgen, was een overheersende wens voor veel van de meisjes. Ik heb er velen gekend die elke cent van hun loon, maand in maand uit, aan hun broers gaven, zodat die een beroepsopleiding konden volgen. Ik heb een moeder gekend die jaren heeft gewerkt voor haar jongen. Ik heb vrouwen gekend die jonge mannen, niet hun eigen zoon of familie, naar school lieten gaan van hun loon. Vele mannen danken hun opleiding aan het loon van de meisjes in de fabriek.

bron 8

Over een gebeurtenis in 1836 schrijft Harriet Robinson (*zie bron 7*):

Een van de eerste stakingen die plaatsvond in dit land was in Lowell in 1836. Toen werd aangekondigd dat de lonen zouden worden verlaagd voelden we grote verontwaardiging en besloten we dat we zouden staken. Zo gebeurde het. De fabrieken werden gesloten en de meisjes gingen van hun werkplaats in processie naar de groeve bij Chapel Hill waar we luisterden naar inspirerende speeches van actievoerders. Een van de meisjes stond bij de pomp en uitte de gevoelens van haarzelf en haar medewerkers in een mooie speech waarin ze zei, dat het hun taak was in opstand te komen tegen alle pogingen om de lonen te verlagen. Dit was de eerste keer dat een vrouw in het openbaar sprak in Lowell en dat veroorzaakte verrassing en consternatie onder het publiek.

bron 9

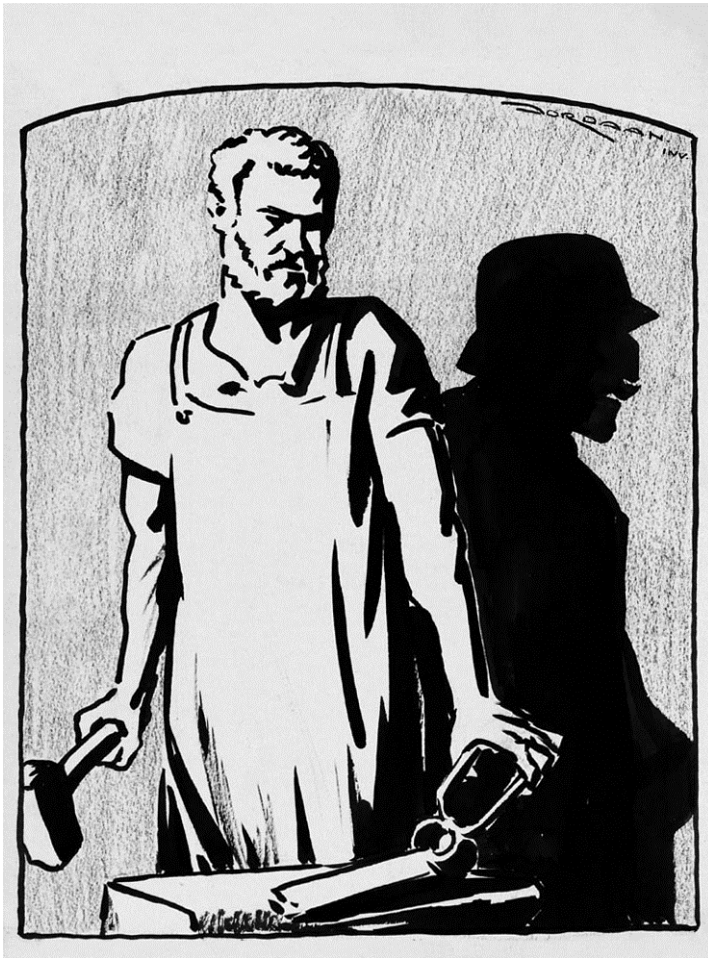
In 1885 wordt de *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation* (Vereniging voor Duitse Kolonisatie) opgericht. Doel van deze vereniging is het stimuleren en subsidiëren van Duitse kolonisatieprojecten. Een fragment uit het oprichtingsmanifest:

De Duitse natie is met lege handen achtergebleven bij de verdeling van de wereld zoals die heeft plaatsgevonden vanaf het begin van de vijftiende eeuw tot nu. Al de andere beschaafde landen van Europa hebben handelsposten buiten ons continent waar hun taal en gebruiken wortel kunnen schieten en bloeien. (...) In dit, voor de nationale trots zo pijnlijk feit, ligt een ongehoord economisch nadeel voor ons volk. Jarenlang gaat de kracht van ongeveer 200.000 Duitsers uit ons vaderland verloren! Deze kracht stroomt meestal meteen in het kamp van onze economische vijanden en vergroot de sterkte van onze tegenstanders. De Duitse import van tropische producten gaat via buitenlandse ondernemingen waardoor jaarlijks vele miljoenen Duits kapitaal aan vreemde naties verloren gaat! De Duitse export is afhankelijk van de willekeur van de douanepolitiek van andere landen. Onze industrie mist een in alle omstandigheden zekere afzetmarkt omdat ons volk geen eigen kolonies heeft. (...) Elke Duitser, wiens hart voor de grootsheid en de eer van onze natie klopt, wordt opgeroepen lid te worden van onze vereniging. Het is belangrijk om de nalatigheid van honderden jaren goed te maken; de wereld te bewijzen dat het Duitse volk niet alleen de oude keizerlijke glorie heeft overgeleverd, maar ook de oude Duits-nationale geest.

bron 10

Op 23 april 1927 publiceert *de Groene Amsterdammer* deze prent van de Nederlandse tekenaar Leo Jordaan met als titel: Duitslands herleving:

Onderschrift
Licht- en schaduwzijden.

bron 11

Tussen 1930 en 1938 houdt de Duits-joodse journaliste Bella Fromm notities bij van haar leven in Berlijn. In 1938 vlucht zij naar Amerika waar zij in 1943 een boek uitgeeft in de vorm van haar dagboek met als titel *Bloed en Banketten*. Hierin schrijft ze:

20 oktober 1935

Ik heb vandaag gegeten met mijn oude vrienden Ilse en Otto Kapp. Omdat ze zelf geen kinderen hebben, geven ze veel aandacht aan de dochtertjes van Ilse's broer. Inge en Lolo, de twee meisjes, zaten bij ons aan tafel. Inge bekeek me aandachtig en zei: "Tante Bella, u ziet er niet echt vij...eh...vijandig uit..."

Haar vader, die ook aanwezig was, fronste zijn wenkbrauwen en wilde haar een standje geven. "Neemt u het haar maar niet kwalijk," verdedigde hij haar toch, "ik weet niet wat ze het kind op school leren."

Opgelucht en ongeremd vervolgde het meisje: "Ik heb meneer Runge, dat is onze leraar, gezegd dat u niet zo bent, tante Bella. Maar toen zei hij dat wij nog niet begrepen hoe gemeen u eigenlijk bent. Daarna heeft hij ons voorgelezen uit een boek over de joden. Dat ze gemeen zijn, dat ze er als duivels uitzien, dat ze allemaal vermoord moeten worden. Hij zei dat we op een jood moeten spugen als we er een zien. (...) Ik doe het niet," zei Inge zachtjes. "Ik doe het niet, zelfs al krijg ik er straf voor."

25 oktober 1935

Ilse Kapp kwam langs, bleek en in de war. Zij vertelt:

"De dag na ons gesprek met Inge heeft meneer Runge weer over het joodse vraagstuk gesproken. "Inge," vroeg hij, "zie je in dat alle joden vervloekt en verachtelijk zijn?" "Nee," hield Inge vol. Diezelfde avond heeft de Gestapo (geheime politie) mijn broer meegenomen. We hebben gedaan wat we konden om hem vrij te krijgen. Hij is er met een waarschuwing en enkele afschuwelijke littekens vanaf gekomen."

bron 12

In 1951 publiceert de *Pravda*, de partijkrant van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie een interview met Stalin. Een fragment daaruit:

Vraag: Wat denkt u van de interventie in Korea? Hoe zal dat aflopen?

Antwoord: Als Engeland en de Verenigde Staten van Amerika het vredesvoorstel van de Volksrepubliek China blijven afwijzen, dan zal de oorlog in Korea eindigen met een nederlaag voor de aanvallers.

Vraag: Waarom? Zijn de Amerikaanse en Engelse generaals en officieren minder goed dan de Chinese en Koreaanse?

Antwoord: Nee, niet minder goed. De Amerikaanse en Engelse generaals en officieren zijn niet beter of slechter dan anderen. Het is bekend dat de soldaten van de Verenigde Staten en Engeland zich in de oorlog tegen Hitler-Duitsland en het militaristische Japan van hun beste kant hebben laten zien. Waar ligt dan het verschil? Het ligt hierin dat de soldaten de oorlog tegen Korea en China als onrechtvaardig beschouwen. Deze oorlog is extreem impopulair bij de Amerikaanse en Engelse soldaten. In dit geval is het moeilijk de soldaten ervan te overtuigen dat China, dat noch Engeland, noch de Verenigde Staten heeft bedreigd en van wie de Amerikanen het eiland Taiwan hebben gestolen, de aanvaller is. En dat de Amerikanen, nadat ze het eiland Taiwan hebben gestolen en hun troepen tot de grens van China hebben laten oprukken, de verdedigers zijn. Het is daarom moeilijk de troepen ervan te overtuigen dat de Verenigde Staten met recht hun veiligheid op Koreaans grondgebied en aan de Chinese grenzen verdedigen. En dat China en Korea niet het recht hebben hun eigen veiligheid te verdedigen op hun eigen grondgebied of aan hun eigen grenzen. Daarom is de oorlog niet populair bij de Amerikaanse en Engelse troepen. Het is te begrijpen dat ook ervaren generaals en officieren een nederlaag zullen lijden als hun soldaten worden gedwongen te vechten in een oorlog die ze totaal onrechtvaardig vinden, en zonder enthousiasme vechten.

bron 13

In het *Utrechts Nieuwsblad* van 5 november 1956 staat deze foto:

Toelichting

Op het bord staat: 'De Waarheid, volksdagblad voor Nederland.'

De Waarheid is het partijblad van de CPN (de Communistische Partij van Nederland).

De mannen nemen het uithangbord van het gebouw van de CPN mee.

Het bord van *De Waarheid* wordt later vertrappt teruggevonden.

bron 14

Suriname is tot 1975 een Nederlandse kolonie. In 1958 beantwoordt minister Helders van Zaken Overzee vragen uit de Tweede Kamer over Surinaamse verpleegsters:

Ten aanzien van de verpleegsters heeft de vrager kennelijk oog op de regeling met de gemeente Rotterdam, krachtens welke voor ruim 40 Surinaamse meisjes de gelegenheid is opengesteld om hier te lande een opleiding voor verpleegster te volgen. De gegadigden verbinden zich hierbij om tenminste drie jaar op de normale gemeentelijke voorwaarden als verpleegster werkzaam te blijven. Met deze regeling stemt de regering van Suriname volledig in. Het is ondergetekende bekend dat bovendien een aantal Surinaamse meisjes door een psychiatrische inrichting elders ter lande in opleiding is genomen. Het is juist, dat de Amsterdamse Droogdok Maatschappij 112 Surinamers heeft geëngageerd om op de scheeps- en reparatiewerf te Amsterdam te werk worden gesteld. De aanstelling geschiedde in overeenstemming met de Surinaamse instanties. Verwacht wordt dat een belangrijk aantal van deze personen na hun tewerkstelling naar Suriname zal terugkeren, en dat de door hen opgebouwde vakkennis aan dit land ten goede zal komen.

bron 15

In een televisie-interview in 1967 zegt senator Robert Kennedy:

We gaan daar naartoe en doden Zuid-Vietnamezen, we doden kinderen, we doden vrouwen, we doden onschuldige mensen omdat we geen oorlog op Amerikaanse bodem willen uitvechten. Of omdat de Vietcongstrijders 19.000 kilometer verderop zitten en ze misschien 17.000 kilometer verderop komen te zitten. Hebben wij hier in de Verenigde Staten het recht om te zeggen dat we tienduizenden mensen gaan doden, miljoenen mensen tot vluchteling maken, vrouwen en kinderen doden, zoals we dat hebben gedaan?

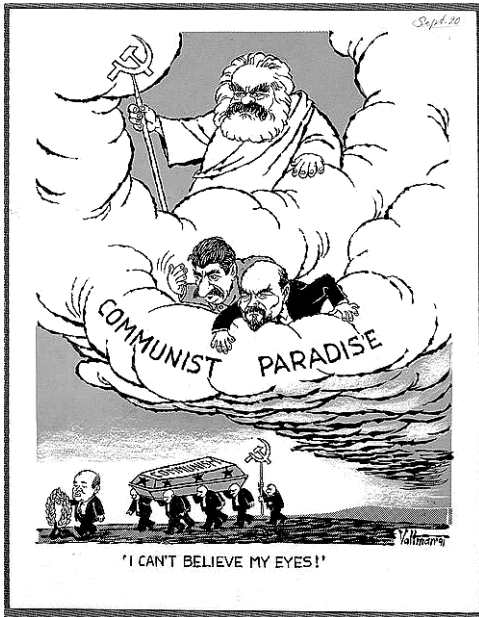
bron 16

In 1972 sluiten de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie een verdrag om incidenten op en boven zee te voorkomen. In een interview zegt kapitein Don East van de Amerikaanse marine:

Door de overeenkomst werden jaarlijkse bijeenkomsten nodig, die het ene jaar plaatsvonden in Washington en het andere jaar in Moskou. Tijdens deze sessies werd er gediscussieerd en gezocht naar oplossingen voor potentieel gevaarlijke incidenten op zee tussen de marineschepen van onze naties die dat jaar hadden plaatsgevonden. Deze werden *reviews* genoemd en genummerd, waarbij 1972 het jaar één vormde. Het aantal dagen van echte onderhandeling hing sterk af van hoeveel meldingen er waren geweest van schendingen van het verdrag in dat jaar. Aan het begin van de sessie werden de meldingen voorgelezen van Sovjet- of Amerikaanse schepen of vliegtuigen die onnodig waren lastiggevallen of in gevaar gebracht door de tegenpartij. (...) Na het voorlezen van de melding werd er gediscussieerd, werd er een samenvatting van het incident geschreven en een aanbeveling gedaan over hoe zo'n incident in de toekomst vermeden zou kunnen worden. Zo werden alle problemen van dat jaar opgelost tijdens de werksessies.

bron 17

Een prent van Edmund Valtman uit 1991 met als ondertitel (in vertaling) "Ik kan mijn ogen niet geloven!":

Toelichting

In de wolken staat (in vertaling): 'communistisch paradijs'.

Op de doodkist staat (in vertaling): 'communisme'.

Vanuit de hemel kijken, van boven naar beneden, toe:

Karl Marx (grondlegger van het communisme), Stalin en Lenin.

Beneden loopt Gorbatsjov met een krans in zijn hand voor de kist uit.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.